

Ewa Bińczyk

Utopia życia p o kapitalizmie Odeście od wzrostu w ujęciu Tima Jacksona¹

Wstęp

Tim Jackson to brytyjski ekonomista, badacz zrównoważonego rozwoju, były komisarz Komisji do spraw zrównoważonego rozwoju Wielkiej Brytanii, doradca polityczny i jeden z najbardziej rozpoznawalnych krytyków paradygmatu wzrostu gospodarczego. Wobec powagi wyzwań kryzysu środowiskowego, inspirowany dodatkowo zatrzymaniem trybów *business as usual* w toku niemal globalnego *lockdownu*, Jackson proponuje czytelnikom niezwykły eksperyment myślowy. Chodzi o odwagę wyobrażenia sobie życia po kapitalizmie².

Ewa Bińczyk (ORCID: 0000-0002-8945-1371) – prof. dr hab., pracuje na Wydziale Filozofii i Nauk Społecznych UMK w Toruniu. Zajmuje się współczesną filozofią środowiskową, założeniami filozoficznymi ekonomii ekologicznej, filozofią nauki, kontrowersjami w nauce, studiami nad nauką i technologią. Członkini Rady Naukowej IFiS PAN, Komitetu Prognoz PAN, Rady Ekspertów Koalicji Klimatycznej i Rady Fundacji Edukacji Klimatycznej. Kontakt: Ewa.Binczyk@umk.pl.

- 1 Autorka dziękuje anonimowym recenzentom tekstu za inspiracje i cenne uwagi.
- 2 T. Jackson, *Post Growth. Life after Capitalism*, Polity Press, Cambridge, UK – Medford, MA, 2021; zob. też T. Jackson, *Dobrobyt bez wzrostu. Ekonomia dla planety o ograniczonych zasobach*, przeł. M. Polakowski, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015. Jackson pełnił funkcję dyrektora grupy badawczej zajmującej się stylami życia, wartościami i środowiskiem (*the ESRC Research Group on Lifestyles, Values and Environment – RESOLVE*). Był także członkiem akademickim projektu badań nad dobrobytem oraz zrównoważonym rozwojem w ramach Zieło-

Mamy tu do czynienia z utopią antropocenu³ w pełnej krasie: egzystencjalną podróżą w świat bez globalnej pogoni za nieustającym wzrostem PKB. Jest to utopia unikatowa, możliwa do zrealizowania⁴, budowana na podstawie najnowszych ekonomicznych ustaleń empirycznych i raportów przyrodznawców dotyczących powagi współczesnych zagrożeń środowiskowych. W tekście przyjrzymy się bliżej Jacksonowskiej utopii społeczeństwa postkapitalistycznego, odwołując się do najnowszej publikacji *Post Growth. Life after Capitalism*, jak i wcześniejszych idei tego autora, a także do wybranych tez coraz bardziej popularnego nurtu ekonomii ekologicznej.

Rozwijająca się od lat osiemdziesiątych XX wieku ekonomia ekologiczna postuluje zdecydowaną implementację zasad zrównoważonego rozwoju. Bada ona koewolucję systemów naturalnych oraz gospodarki i głosi potrzebę ochrony kapitału naturalnego czy inaczej biosfery, od której krytycznie zależy sama możliwość gospodarowania. Dyscyplina ta czerpie z tradycji teorii stacjonarnego stanu gospodarki amerykańskiego ekonomisty Hermana Daly'ego⁵ oraz koncepcji rozwijanych przez ta-

nej Gospodarki (*Prosperity and Sustainability in the Green Economy – PASSAGE*). Jest on także autorem popularnych dzieł radiowych (thrillerów, powieści miłosnych i biografii) odnoszących się do kwestii zagrożeń ekologicznych i ekonomii wzrostu. Zob. www.timjackson.org.uk, (dostęp: 19.08.2022). Książka *Post Growth. Life after Capitalism* powstała na początku pandemii COVID-19. Wkrótce ukaże się ona w języku polskim w serii *Polityka w kulturze* wydawanej przez Wydawnictwo Naukowe UMK w Toruniu. Autor obiecał przygotować *Wstęp do wydania polskiego*, który odnosiłby się do nowego, trudnego kontekstu putinowskiej agresji w Ukrainie.

- 3 Z uwagi na planetarne zmiany wywołane destrukcyjnymi działaniami ludzi, Eugene F. Stoermer oraz Paul J. Crutzen zasugerowali, by współczesną epokę geologiczną nazwać „antropocenem” – „epoką człowieka”. Ich zdaniem *homo sapiens* jako gatunek stał się siłą sprawczą o znaczeniu geologicznym, zob. P.J. Crutzen, E.F. Stoermer, *The Anthropocene*, „Global Change Newsletter” 2000, nr 41, s. 17–18. W tekście przyjmuję, że ujęcie Jacksona to utopia antropocenu, a nie utopia postantropocentryczna, ponieważ wiemy, że większość procesów opisywanych mianem planetarnego kryzysu środowiskowego jest po prostu nieodwracalna. W tym sensie, z patowego „położenia antropocenu” nie da się już w pełni wydostać. Możemy jedynie odmienić nasze społeczeństwa, kulturę i przysze sposoby gospodarowania ludzkości na Ziemi.
- 4 Nie znaczy to, że projekt wystudzenia wzrostu nie napotkałby znaczących trudności. Niektóre z tego typu przeszkód, dotyczące podtrzymania pełnego zatrudnienia, ewentualnych konfliktów interesów czy zagrożeń dla systemu ubezpieczeń społecznych omawiają Sebastian Strunz i Harry Schindler, por. S. Strunz, H. Schindler, *Identifying Barriers Toward a Post-growth Economy – A Political Economy View*, „Ecological Economics” 2018, nr 153, s. 68–77.
- 5 H. Daly, *Beyond Growth: the Economic of Sustainable Development*, Beacon Press, Boston 1996.

kich ekonomistów jak Nicholas Georgescu-Roegen czy Serge Latouche⁶. Ma ona wymiar normatywny, gdyż uwzględnia wartości sprawiedliwości i równości międzypokoleniowej oraz nieodwracalność procesów degradacji środowiska. Obecnie w języku polskim możemy przeczytać już kilka prac związanych z nurtem ekonomii ekologicznej⁷. Inne niestety wciąż jeszcze czekają na tłumaczenie⁸.

Krytyka wrościzmu

Podobnie jak inni przedstawiciele wspomnianego nurtu, Jackson występuje przeciwko „wrościzmowi” (ang. *growthism*) – bezrefleksyjnej akceptacji samej logiki nieskończonego wzrostu gospodarczego za wszelką cenę⁹. W swojej poprzedniej książce *Dobrobyt bez wzrostu. Ekonomia dla planety o ograniczonych zasobach* Jackson wylicza kompromitujące wady samego wskaźnika wzrostu: „najczęściej wymienia się niezdolność PKB do poprawnego obliczenia zmian w bazie aktywów, uwzględnienia pogorszenia rzeczywistego dobrobytu wynikającego z nierównej dystrybucji dochodów, dostosowania się do spadku zasobów i innych form kapitału naturalnego, uchwycenia zewnętrznych kosztów zanieczyszczeń i długoterminowych szkód środowiskowych, uwzględnienia kosztów przestępczości, wypadków samochodowych, wypadków w miejscu pracy, zjawiska rozpadu rodziny i innych kosztów społecznych, rozliczenia wydatków «defensywnych» i konsumpcji dóbr pozycjonalnych oraz usług nierynkowych, takich jak praca w domu i opieka nad innymi w ramach wolontariatu”¹⁰.

6 S. Latouche, *Farewell to Growth*, Polity Press, Cambridge 2009.

7 K. Galbraith, *Godne społeczeństwo. Program troski o ludzkość*, przeł. A. Szeworski, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2012; T. Jackson, *Dobrobyt...*; G. D’Alisa, F. Demaria, G. Kallis (red.), *Dewzrost. Słownik nowej ery*, przeł. Ł. Lange, Langel – Łucja Lange, Łódź 2020; K. Raworth, *Ekonomia obwarzanka. Siedem sposobów myślenia o ekonomii XXI wieku*, przeł. A. Paszkowska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2021; J. Hickel, *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*, przeł. J. P. Listwan, Karakter, Kraków 2021.

8 Por. np. P. Victor, *Managing without Growth. Slower by Design, not Disaster*, wyd. drugie popr. i uzup., Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA 2019.

9 Por. G. Kallis, *In Defence of Degrowth*, „Ecological Economics” 2011, nr 70, s. 877; J. Hickel, *What Does Degrowth Mean? A Few Points of Clarification*. „Globalizations” 2020, nr 18 (7784), s. 2; J. Hickel, *Mniej znaczy...*

10 T. Jackson, *Dobrobyt...*, s. 216–217.

Samo pojęcie wzrostu pełni szerszą funkcję propagandową w obrębie ideologii współczesnego kapitalizmu i neoliberalizmu rynkowego. Fetyszyzm dotyczący konieczności rośnięcia gospodarek jest bowiem rozleglejszym zjawiskiem kulturowym niż fetyszyzm dotyczący wskaźnika PKB w modelach ekonomicznych. W opinii Jacksona wskaźnik PKB może być stosowany do określonych celów w teoriach ekonomicznych bez żadnych problemów. Problemem jest raczej uzależnienie od ideologii wrościzmu w politykach publicznych. Wynika ono z utożsamienia postępu społecznego z rozrastaniem się gospodarek, inwestowaniem i produkowaniem coraz większej ilości towarów.

Dla Jacksona wrościzm to także struktura motywowana filozoficznie – efekt uboczny niechęci człowieka do pojęcia granic czy ograniczeń, a nawet skutek egzystencjalnego lęku przed skończonością oraz śmiercią¹¹. Krytykując tak pojmowaną strukturę filozoficzną, brytyjski ekonomista bardzo mocno podkreśla znaczenie postawy szacunku wobec ograniczeń o charakterze fizycznym i metabolicznym, które są nieprzekraczalne.

Warto zaznaczyć, że Jackson najczęściej posługuje się pojęciem „postwzrostu”. Dodatkowo jednak czasami po prostu stosuje on to określenie zamiennie z pojęciem „dewzrostu”¹². W obrębie ekonomii ekologicznej podkreśla się jednak pewne różnice między nimi. Określenie postwzrostu występuje częściej w obszarze niemieckojęzycznym, pojęcie dewzrostu zaś posiada bardziej radykalne konotacje¹³. Dewzrost jest rozumiany jako: 1) aktywistyczne hasło lub ogólna wizja, na przykład w obrębie ruchów alterglobalistycznych; 2) ruch społeczny; 3) akademicki program badań i zbiór koncepcji¹⁴. Teoretyczną osią akademickich ujęć dewzrostowych, podobnie jak ma to miejsce w ujęciu Jacksona, jest systematyczna krytyka nie tyle samego wskaźnika produktu krajowego brutto (PKB), ile „fetyszowania” idei wzrostu gospodarczego i ekspansji czy „kapitalistycznej ideologii” „imperatywu wzrostu”.

11 Por. np. T. Jackson, *Post Growth...*, s. 36.

12 Por. *ibidem*, s. 161, przyp. 26.

13 S. Strunz, H. Schindler, *Identifying Barriers...*, s. 70.

14 A. Reichel, R. Perey, *Moving Beyond Growth in the Anthropocene*, „The Anthropocene Review” 2018, nr 5 (3), s. 245; G. Kallis, *In Defence of Degrowth*; J. Hickel, *What Does...*

Jak podkreślają Sebastian Strunz i Harry Schindler, ujęcia postwzrostowe są bardziej reformistyczne i głoszą konieczność reorganizacji funkcjonowania gospodarek, natomiast podejścia dewzrostowe bywają bardziej rewolucyjne, nawołując do wystudzenia działań gospodarczych w wybranych sektorach, w krajach rozwiniętych i przestrzelonych konsumpcyjnie¹⁵. W literaturze przedmiotu znajdziemy również szeroko komentowane, spójne, a zarazem bliskie modelowi Jacksona ujęcie Jerroena van der Bergha, określane przez tego autora mianem „awzrostu” lub „agnostycyzmu wobec wzrostu”. Zasadza się ono na przyjęciu trzech warunków: 1) zużycie zasobów i materiałów w gospodarce powinno zachodzić z poszanowaniem granic ekologicznych; 2) wskaźnik PKB nie powinien ukierunkowywać decyzji politycznych; 3) zawsze, gdy dzięki wzrostowi produktywności i wydajności pracy spada zużycie energii czy zasobów, zyski należy przeznaczać na zwiększanie ilości czasu wolnego – o ile warunek pierwszy zostaje zachowany¹⁶.

Nowy zdrowy rozsądek ekonomiczny

W swoich publikacjach i wykładach popularyzatorskich¹⁷ Jackson czerpie całymi garściami z historii gospodarczej, pokazując, że drogi, które ludzkość już przemierzyła, wciąż mogą nas wiele nauczyć. Empiryczne badania ekonomiczne udowadniają, że obecna postać kapitalizmu wolnorynkowego nie tylko ma dramatyczne, niepożądane skutki ekologiczne, ale też nie przyczynia się do postępu społecznego (nie redukuje nędzy w satysfakcjonującym tempie, nie zmniejsza godzin pracy, nie podnosi poczucia bezpieczeństwa socjalnego ani szczęścia obywateli w krajach zasobnych¹⁸).

15 S. Strunz, H. Schindler, *Identifying Barriers...*, s. 70.

16 J.C. van den Bergh, *Environment versus Growth: a Criticism of „Degrowth” and a Plea for „A-growth”*, „Ecological Economics” 2011, nr 70, s. 881–890.

17 Zob. np. T. Jackson, *An Economic Reality Check*, TED Global, Ideas Worth Spreading, Oxford, (England) 2010, https://www.ted.com/talks/tim_jackson_an_economic_reality_check (dostęp: 20.08.2022).

18 Jackson powołuje się na różnorodne prace naukowe i raporty. W odniesieniu do tematyki szczęścia przywołuje m.in. prace Richarda Easterlina, który analizował zależność subiektywnego poczucia szczęścia od dochodu w różnych krajach. R. Easterlin, *Happiness and Economic*

Jak się okazuje, kumulujące się superbogactwo nielicznych nie podnosi dochodów całego społeczeństwa – nie „unosi wszystkich łodzi”¹⁹. Zyski płynące z ludzkiej kreatywności, innowacji, postępu technologicznego, a także zyski wynikające z ciągłego podnoszenia wydajności pracy i zwiększania czasu pracy trafiają w ręce nielicznych. Zdaniem brytyjskiego ekonomisty, pogoń za rentą staje się wręcz obsceniczna, a superbogactwo nielicznych – nieprzyzwoite i szkodliwe politycznie²⁰. Jak podaje w jednym ze swych raportów organizacja Oxfam – w ręce 1% najbogatszych trafiło 82% światowego bogactwa wytworzonego w roku 2017, natomiast najuboższa połowa ludzkości nie wzbogaciła się wcale²¹. Dramatycznie narastające nierówności globalne to efekt dziesiątków lat kolonializmu, a także funkcjonowania globalnych łańcuchów dostaw jako systemu naczyń połączonych, nastawionych na wyzysk krajów rozwijających się²². Kraje rozwinięte nie stymulują rozwoju krajów ubogich – to raczej kraje rozwijające się finansują rozwój świata rozwiniętego, przy czym historia tego zjawiska sięga co najmniej XV stulecia²³.

W swoim filozoficznym, normatywnie usytuowanym i zaangażowanym eksperymencie myślowym Jackson buduje obraz wciąż jeszcze

Growth: The Evidence, Discussion Paper, nr 7187, Institute of Labour Economics (IZA), Boston 2013. Wskazuje on także badania empiryczne, z których jasno wynika, że w społeczeństwie amerykańskim od 40 lat poczucie szczęścia systematycznie spada, obecnie o ok. 3% rocznie, T. Jackson, *Post Growth...*, s. 53.

- 19 Por. np. I. Hay (red.), *Geographies of the Super-Rich*, Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA 2013; J. Stiglitz, *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?*, przeł. R. Mitoraj, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.
- 20 T. Jackson, *Post Growth...*, s. 148; zob. też C. Freeland, *Plutocrats: The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else*, Penguin Group, London 2013.
- 21 Oxfam, *Richest 1 Percent Bagged 82 Percent of Wealth Created Last Year – Poorest Half of the Humanity Got Nothing*, 2018, <https://www.oxfam.org/en/press-releases/richest-1-percent-bagged-82-percent-wealth-created-last-year-poorest-half-humanity> (dostęp: 3.12.2022). W roku 1985 mieliśmy zaledwie 13 miliardów na świecie, w roku 2021 było ich już 2755.
- 22 Por. np. P. Ngai, L. Huilin, G. Yuhua i in. (red.), *Niewolnicy Apple'a. Wyzysk i opór w chińskich fabrykach Foxconn*, przeł. M. Walulik, Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trojka”, Poznań 2013; S. Lessenich, *Living Well at Other's Expense. The Hidden Costs of Western Prosperity*, przeł. N. Somers, Polity Press, Cambridge – Medford, MA 2019.
- 23 Jackson odwołuje się w tym miejscu do słów Jasona Hickela. W latach 1970–2002 gospodarki afrykańskie pożyczki spoza kontynentu 540 miliardów dolarów, spłacając równocześnie 550 miliardów dolarów i pogrążając się dodatkowo w 300 miliardach dolarów długu wobec obsługujących je zachodnich agencji finansowych, por. T. Jackson, *Post Growth...*, s. 143.

możliwego społeczeństwa postwzrostowego. Autor ten pisze, że zdrowy rozsądek polityczny i gospodarczy współczesnego kapitalizmu czy neoliberalizmu wymaga demontażu. W książce *Post Growth. Life after Capitalism* wspomina oskarżenie, które padło pod jego adresem na jednym z seminariów poświęconych idei „dobrobytu zamiast wzrostu” – o to, że kwestionowanie wzrostu dowodzi ekonomicznej ignorancji²⁴.

Jednak właśnie w tym miejscu leży sedno problemu – założenia ekonomii głównego nurtu wymagają tak głębokiej korekty, że nie mieści się to w głowach większości doradców i specjalistów. Jak widzimy, w utopii Jacksona – podobnie jak ma to miejsce w wielu innych utopiach, zderzają się ze sobą dwa odmienne typy racjonalności, dwie logiki myślenia czy dwa różne systemy wartości. To, co uchodziło dotąd za wiedzę powszechnie akceptowaną jest kwestionowane, ukazywane jako skandal moralny i całkowity absurd. Jednak z danych przytaczanych przez tego ekonomistę jasno wynika, że inne wyjście nie istnieje. Na planecie o ograniczonych zasobach, która wchodzi w fazę destabilizacji, nieograniczony, ciągły wzrost ekonomiczny – warunek stabilności sektora finansowego i gospodarek napędzanych długiem – to czysta fantazja, niezwykle ryzykowna dla naszej przyszłości²⁵.

W epoce planetarnego kryzysu środowiskowego trzeba w tempie geometrycznym tworzyć nowe rozwiązania dotyczące niemal każdego aspektu dekarbonizowanego świata. Należy zastępować świat paliw kopalnych odnawialnymi źródłami energii, radykalnie obniżać zasobożerność i energożerność, szczególnie społeczeństw przestrzelonych konsumpcyjnie.

24 *Ibidem*, s. 37.

25 W tekście *Is Decoupling GDP Growth from Environmental Impact Possible?* James D. Ward i jego współpracownicy wyjaśniają: „nasze modele wykazały, że ostatecznie wzrost PKB nie może zostać odłączony od wzrostu zużycia materiałów i energii, co kategorycznie dowodzi, że nie da się w nieskończoność utrzymywać wzrostu PKB. Rozwijanie polityki zorientowanych na wzrost w nadziei na odłączenie jest wobec tego błędem. Stwierdzamy także, że PKB okazuje się kiepskim wyznacznikiem dobrobytu społecznego. Nigdy nie było ono projektowane do tego celu, w związku z czym – tak czy inaczej – wzrost PKB nie jest zasadnym celem społecznym w długiej perspektywie”, zob. J.D. Ward, P.C. Sutton, A.D. Werner i in., *Is Decoupling GDP Growth from Environmental Impact Possible?*, „PloS One” (2016), nr 11 e0164733, DOI: 10.1371/journal.pone.0164733; por. też E.U. von Weizsäcker, A. Wijkman, *Come On! Capitalism, Short-termism and the Destruction of the Planet*, Springer, New York 2018.

Trzeba zmniejszyć tempo, ekspansywność oraz intensywność produkcji i konsumpcji, przede wszystkim w krajach rozwiniętych²⁶. Tkwimy w „żelaznej klatce konsumeryzmu”²⁷, a ogromnym wyzwaniem XXI wieku jest to, by wysadzić ją w powietrze. Trzeba budować opór wobec potężnych sektorów świata biznesu czerpiących zyski z paliw kopalnych²⁸. Należy przekonywać sceptyków i zdobywać szerokie poparcie społeczne dla zielonych ładów.

Jak ujmuje to autor *Post Growth. Life after Capitalism*, musimy biec coraz szybciej. Jednak badania z zakresu ekonomii ekologicznej uświadamiają nam, że bez wystudzenia wzrostu PKB, nawet jeżeli pobiegniemy ponad nasze siły w niesłychanym sprincie, nie zdołamy nie tylko nigdzie dobiec, ale nawet nie uda nam się zatrzymać w miejscu, w którym dziś jesteśmy²⁹. Emisje gazów cieplarnianych przecież stale rosną i nie widać na horyzoncie perspektywy zmiany. Na ochronę bioróżnorodności przeznaczamy zaledwie 0,002% globalnego PKB³⁰. Równocześnie 1% najbogatszych ludzi na Ziemi, z uwagi na luksusową hiperkonsumpcję, w latach 1990–2015 wyemitował dwa razy tyle gazów cieplarnianych, co 50% najuboższych³¹. Rośnie presja antropologiczna, populacja ludzka, a przede wszystkim rośnie konsumpcja. Materiałowość gospodarek wzrasta nawet szybciej niż PKB³².

W omawianym kontekście, pozycje wyjściowe do tworzenia utopii są naprawdę niedogodne. Dodatkowo, jak wynika z dokładniejszych badań empirycznych, uznawane przecież często za niezwykle użyteczne, prośro-

26 Proces ten musi być przy tym selektywny – powinien dotyczyć zmniejszenia ilości godzin pracy i wyciszania sektorów szkodliwych środowiskowo, ale nie takich branż, jak odnawialne źródła energii, edukacja czy zdrowie.

27 T. Jackson, *Post Growth...*, s. 14, 91.

28 Straty właścicieli zasobów paliw kopalnych (mierzone w trylionach dolarów) można porównać w tym kontekście do strat właścicieli niewolników, wynikających z obalenia systemu niewolnictwa w Stanach Zjednoczonych w XIX wieku, por. S. Strunz, H. Schindler, *Identifying Barriers...*, s. 68–77.

29 T. Jackson, *Post Growth...*, s. 40.

30 *Ibidem*, s. 140.

31 Dane te podaje raport Oxfam i Sztokholmskiego Instytut Środowiska, por. Oxfam, *Confronting Carbon Inequality*, 2020, <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621052/mb-confronting-carbon-inequality-210920-en.pdf> (dostęp: 3.12.2022).

32 Por. np. J. Hickel, *Mniej znaczy...*

dowiskowe polityki optymalizacji, recyklingu, handlu emisjami czy zielonego konsumpcjonizmu są nie tylko niewystarczające, ale także kontrskuteczne. Zielony konsumpcjonizm zmniejsza wsparcie dla podatków paliwowych³³ oraz altruizmu³⁴. Handel emisjami (którego oceny są niejednoznaczne) i offsety emisji (wprost oceniane jako szkodliwe z punktu widzenia celów redukcji emisji gazów cieplarnianych) zmniejszają poparcie dla innych rozwiązań proklimatycznych³⁵. Praktykowanie recyklingu zwiększa zużycie³⁶. Podobnie rzecz się ma z inwestowaniem w odnawialne źródła energii (OZE) bez redukcji wzrostu ekonomicznego PKB i konsumpcji – po prostu zwiększa ono zużycie energii. Poprawa efektywności rozwiązań, które stosujemy, także zwiększa zużycie i inwestycje, co określa się mianem efektu odbicia³⁷.

Konkluzja ekonomistów ekologicznych jest następująca: nie uda się ludzkości osiągnąć celów paryskiego porozumienia ONZ z roku 2015 drogą odłączenia (*decoupling*) wzrostu ekonomicznego PKB od zużycia³⁸. Musimy uruchomić wielopoziomowe programy wystudzenia wzrostu – śmieciową gospodarkę ekstraktywizmu i zasobożerności należy związać, a nie udoskonalać³⁹. Idea ta ciągle jednak lokuje się poza *mainstreamem* naszego myślenia i debat publicznych.

33 S.H. Werfel, *Household Behaviour Crowds out Support for Climate Change Policy when Sufficient Progress is Perceived*, „Nature Climate Change” 2017, nr 7, s. 512–515.

34 N. Mazar, C.B. Zhong, *Do Green Products Make us Better People?*, „Psychological Science” 2010, nr 21, s. 494–498.

35 D. Stuart, R. Gunderson, B. Petersen (red.), *The Degrowth Alternative. A Path to Address our Environmental Crisis?* Routledge, London – New York 2021, s. 14–16.

36 J.R. Catlin, Wang Y.T., *Recycling Gone Bad: When the Option to Recycle Increases Resource Consumption*, „Journal of Consumer Psychology” 2013, nr 23, s. 122–127.

37 R. York, J.A. McGee, *Understanding the Jevons Paradox*, „Environmental Sociology” 2016, nr 2 (1), s. 77–87, DOI: 0.1080/23251042.2015.1106060. Zbieżne konkluzje przedstawiają Matthew J. Hornsey i Kelly S. Fielding. Uczulają oni, że optymistyczne dane wskazujące na postęp dotyczący odnawialnych źródeł energii czy redukcji emisji gazów cieplarnianych obniżają motywację do działań prośrodowiskowych, M.J. Hornsey, K.S. Fielding, *Understanding (and Reducing) Inaction on Climate Change*, „Social Issues and Policy Review” 2020, t. 14, nr 1, s. 3–35, DOI: 10.1111/sipr.12058.

38 Por. R. Fletcher, C. Rammelt, *Decoupling: A Key Fantasy of the Post-2015 Sustainable Development Agenda*, „Globalizations” 2017, t. 14, nr 3, s. 450–467; D. Stuart, R. Gunderson, B. Petersen (red.), *The Degrowth Alternative...*, s. 23.

39 S. Lessenich, *Living Well...*, s. 87.

Filary utopii Jacksona: równowaga, dobrobyt, przepływ oraz wytwarzanie

Utopia Jacksona to propozycja budowana na wspomnianych wyżej filarach: równowagi, dobrobytu, przepływu i wytwarzania. Po pierwsze zatem, brytyjski ekonomista zdecydowanie stawia na zasadę równowagi w miejsce wzrostu i przesytu. Przywołuje on w swej książce barwną postać naukowczynie Lynn Margulis, której przełomowy artykuł z 1967 roku o roli kooperacji między organizmami podważył dotychczasowe myślenie o ewolucji w kategoriach selekcji naturalnej i współzawodnictwa⁴⁰. Ukazanie nieredukowalnego symbiotyzmu świata żywego przez badania Margulis, leży u podstaw współczesnych postulatów odnowienia relacji człowieka i przyrody⁴¹.

Symbiotyczna równowaga to warunek funkcjonowania fizjologii organizmów i systemów planetarnych. Równowaga i umiar to także podstawa ludzkiego metabolizmu i zdrowia. Coraz bardziej widoczne jest to, że obywatele krajów rozwiniętych potrzebują zrównoważonego odżywiania i ruchu fizycznego. Jak twierdzi Jackson, na temat równowagi mamy już ogromną wiedzę, a społeczeństwa, gospodarki i rynki finansowe po prostu powinny ten ideał imitować⁴². Tylko prosperowanie w równowadze zagwarantuje, że ludzkość nie przekroczy granic planetarnych warunkujących przetrwanie życia, które znamy – życia epoki holocenu. Jackson odwołuje się do idei greckiej *phronesis* – rozsądku jako działania w równowadze, zgodnego z dobrym życiem.

Dobrobyt z kolei to zdolność do rozwoju, obejmuje możliwość cieszenia się szacunkiem równych sobie, maksymalizowanie wolności do-

40 Zob. L. Sagan, *On the Origins of Mitosing Cells*, „Journal of Theoretical Biology” 1967, nr 14 (3), marzec, s. 225–274. Dodajmy, że w roku 1967 Margulis posługiwała się nazwiskiem męża.

41 Co ciekawe, Jackson przekonuje, że źródłem Darwinowskiego myślenia w kategoriach bezwzględnej konkurencji międzygatunkowej były refleksje Herberta Spencera. Spencer opisywał brutalne relacje społeczne epoki wycisku, alienacji pracy i akumulacji kapitału. Interpretacja zjawiska ewolucji w perspektywie bezwzględności, walki o przetrwanie i eliminacji najsłabszych została zaczerpnięta zczesnokapitalistycznego świata społecznego, nie odwrotnie. Zob. Jackson, *Post Growth...*, 86–89.

42 Por. T. Jackson, *Post Growth...*, s. 63, 80, 95. Brytyjski ekonomista przedkłada nawet wartość równowagi nad wartość wolności, *ibidem*, s. 195, przyp. 18.

konywania indywidualnych wyborów, wchodzenia w relacje z innymi, podejmowania działań uznawanych za sensowne, wykonywania pracy dającej satysfakcję i gwarancję tego, że jesteśmy komuś potrzebni. W opinii Jacksona postęp społeczny należy utożsamiać z ideałem dobrobytu: postawienia na poczucie bezpieczeństwa obywateli, zwiększania ilości czasu wolnego i budowania wysokiej jakości relacji społecznych. Jeżeli nawet jesteśmy z gruntu istotami rywalizującymi ze sobą, rywalizować o szacunek równych sobie możemy na wiele różnych sposobów, to nie musi być wyścig o dobra materialne. Podstawowy wysiłek myślowy, który mamy podjąć, podążając za utopią Jacksona, to otwarcie naszej wyobraźni na alternatywne rozumienie postępu społecznego: ma on opierać się na poczuciu przynależności, dobrobycie, „prostej lekkości bycia”⁴³, przepływie oraz wytwarzaniu.

Autorem wykorzystywanej w utopii Jacksona koncepcji psychologicznego przepływu (*flow*) jest badacz węgierskiego pochodzenia, Mihaly Csikszentmihalyi⁴⁴. Przepływ to także stan równowagi, ale tym razem psychicznej – między poziomem wyzwania a kompetencjami działającego. Doświadczenie przepływu możliwe jest podczas wszelkich ludzkich aktywności. Warunkuje go umiejętność wejścia w stan koncentracji uwagi. Stan przepływu to zarazem stan skupienia i totalnego zrelaksowania⁴⁵. Jak uważa brytyjski ekonomista, jeśli nasze społeczeństwa uczyniłyby priorytetem pogoń za przepływem, a nie pogoń za dobrami rozumianymi materialnie, znacząco podniosłoby to poziom szczęśliwości obywateli i obywateli. Przepływ nie przychodzi jednak całkowicie bez wysiłku. Wymaga on poświęcenia czasu i inwestowania w ludzkie kompetencje. Co jednak najistotniejsze, pozwala on na lepsze życie przy jednoczesnej redukcji zużycia: materiałów i energii. Z założenia przepływ jest niezwykle niskoemisyjny.

Jackson dodaje do tego postulat reinterpretacji sedna ludzkiej aktywności. Człowiek dla niego jest przede wszystkim istotą kreatywną. Samo sedno argumentacji *Post Growth. Life after Capitalism* zasadza się na

43 Por. *ibidem*, s. 24.

44 M. Csikszentmihalyi, *Przepływ. Jak poprawić jakość życia*, przeł. M. Wajda, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 1996.

45 T. Jackson, *Post Growth...*, s. 132.

antropologicznych ideach kondycji ludzkiej Hannah Arendt, której barwna biografia także jest źródłem natchnienia dla Jacksona. Dualizmy *vita activa* i *vita contemplativa*, jak również pracy podtrzymującej życie (*labour*) i kreatywnego wytwarzania (*work*)⁴⁶ są przez tego autora twórczo wykorzystane do odmalowania jego utopii.

Praca podtrzymuje życie, kreuje porządek, umożliwia zamieszkiwanie i osvajanie otoczenia. To od pracy zależy biologiczne przetrwanie i regeneracja. To ona jest najbliższa naszemu metabolizmowi. Urynkowanie, automatyzacja produkcji i deprecjacja pracy fizycznej w kapitalizmie przyczyniły się jednak do tego, że do pracy mamy coraz bardziej szkodliwy dystans⁴⁷. Po części wynika to również z faktu coraz mniejszej aktywności fizycznej obywateli w krajach rozwiniętych. Praca odbierana jest jako bezcelowa, niekończąca się udręka, często cedowana na barki kobiet. Pomyślmy o pracach domowych czy pracy opiekuńczej. Współczesny kapitalizm systematycznie umniejsza wartość pracy, wykonujący ją ludzie to często prekariat bez stabilnych warunków zatrudnienia. Pandemia pokazała jednak, że praca stanowi fundament społeczeństwa i naszego życia. To dlatego pojęcie „istotnych ludzi świata pracy” (*essential workers*): pielęgniarek, sprzątaczy, pracowniczek handlu detalicznego czy zakładów oczyszczania miast zyskało na popularności. Podczas *lockdownu* to od ich działań i tego, że narażali się na ryzyko zakażenia, zależało przetrwanie wszystkich⁴⁸.

Z kolei wytwarzanie to wszelkie działania kreatywne, na przykład w sferze sztuki, muzyki, duchowości, wspólnoty. Co ważne, wytwarzanie z istoty opiera się na doświadczeniu przepływu, pozwalając na zatracenie poczucia indywidualności, dając spełnienie. Ludzie odbierają wytwarzanie nie jako udrękę czy przykry obowiązek, ale jako powołanie, które pozwala na realizację celów ponadnaturalnych. Niektórzy, tak jak sama Arendt, uważają, że wytwarzanie zbliża nas do nieśmiertelności i redukuje lęk przed śmiercią⁴⁹. Społeczeństwo postkapitalistyczne mogłoby się opie-

46 Pojęcia pracy i wytwarzania przekładam za tłumaczką dzieła Arendt *Kondycja ludzka*, Anną Łagodzka, por. H. Arendt, *Kondycja ludzka*, przeł. A. Łagodzka, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.

47 T. Jackson, *Post Growth...*, s. 153.

48 *Ibidem*, s. 148.

49 *Ibidem*, s. 116, 134.

rać na priorytecie nieemisyjnego wytwarzania i dającego szczęście przepływu. Dalsze doskonalenie i postęp są zatem zdaniem Jacksona możliwe. Niewiele mają one jednak wspólnego z dalszym wzrostem PKB.

Zakończenie

Wobec wyzwań planetarnego kryzysu środowiskowego, takich prac jak utopia Jacksona, bardzo mocno potrzebujemy⁵⁰. Szczególnie potrzebujemy utopii budowanych przez ekonomistów – jest bowiem jasne, że to sposób gospodarowania człowieka na Ziemi leży u podstaw bezwzględnego ekstraktywizmu, wielkiego wymierania gatunków, destabilizacji klimatu, zakwaszenia oceanów i destrukcji żyznych gleb.

Jackson – jak sam zresztą przyznaje – stawia raczej dziesiątki ważnych, etycznych pytań, niż dostarcza systematycznych odpowiedzi. Jego propozycja to niedopracowana, jeszcze mglista utopia z jasnym wskazaniem tylko tych dróg, którymi z całą pewnością nie warto już podążać. Szczerze mówiąc, od ekonomisty o rozpoznawalnej już na świecie renomie, znawcy tajników gospodarki brytyjskiej czy realiów ekonomicznego funkcjonowania Unii Europejskiej moglibyśmy spodziewać się dużo konkretniejszych propozycji. Jednak choć brytyjski badacz nie prezentuje precyzyjnych strategii wejścia na ścieżkę umiaru, jego narracje mają inne niebagatelne zalety retoryczne i merytoryczne. Moim celem było ich możliwie systematyczne ukazanie.

Bibliografia

- Arendt H., *Kondycja ludzka*, przeł. A. Łagodzka, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.
- Bentley R.A., E.J. Maddison, P.H. Ranner i in., *Social Tipping Points and Earth System Dynamics*, „Frontiers in Environmental Science”, 2014, sierpień, t. 2, artykuł 35, s. 1–7.

50 Por. E. Bińczyk, *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018; *Eadem*, *Planetarna myśl społeczna oraz wystudowanie wzrostu*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 3 (246), s. 9–27.

- Bińczyk E., *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Bińczyk E., *Planetarna myśl społeczna oraz wystudowanie wzrostu*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 3 (246), s. 9–27.
- Catlin J.R., Wang Y.T., *Recycling Gone Bad: When the Option to Recycle Increases Resource Consumption*, „Journal of Consumer Psychology” 2013, nr 23, s. 122–127.
- Crutzen P.J., E.F. Stoermer, *The ‘Anthropocene’*, „Global Change Newsletter” 2000, nr 41, s. 17–18.
- Csikszentmihalyi M., *Przepływy. Jak poprawić jakość życia*, przeł. M. Wajda, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 1996.
- D’Alisa G., F. Demaria, G. Kallis (red.), *Dewzrost. Słownik nowej ery*, przeł. Ł. Lange, Langel – Lucja Lange, Łódź 2020.
- Daly H., *Beyond Growth: the Economic of Sustainable Development*, Beacon Press, Boston 1996.
- Easterlin R., *Happiness and Economic Growth: The Evidence*, Discussion Paper, nr 7187, Institute for the Study of Labour (IZA), Boston 2013.
- Fletcher R., C. Rammelt, *Decoupling: A Key Fantasy of the Post-2015 Sustainable Development Agenda*, „Globalizations” 2017, t. 14, nr 3, s. 450–467.
- Freeland C., *Plutocrats: The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else*, Penguin Group, London 2013.
- Galbraith K., *Godne społeczeństwo. Program troski o ludzkość*, przeł. A. Szeworski, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.
- Hay I. (red.), *Geographies of the Super-Rich*, Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA 2013.
- Hickel J., *What Does Degrowth Mean? A Few Points of Clarification*. „Globalizations” 2020, nr 18 (7784), s. 1–7.
- Hickel J., *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*, przeł. J.P. Listwan, Karakter, Kraków 2021.
- Hornsey M.J., K.S. Fielding, *Understanding (and Reducing) Inaction on Climate Change*, „Social Issues and Policy Review” 2020, t. 14, nr 1, s. 3–35.
- Jackson, T., *An Economic Reality Check*, TED Global, Ideas Worth Spreading, Oxford, England) 2010, https://www.ted.com/talks/tim_jackson_an_economic_reality_check (dostęp: 20.08.2022).
- Jackson T., *Dobrobyt bez wzrostu. Ekonomia dla planety o ograniczonych zasobach*, przeł. M. Polakowski, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015.
- Jackson T., *Post Growth. Life after Capitalism*, Polity Press, Cambridge, UK – Medford, MA 2021.
- Kallis G., *In Defence of Degrowth*, „Ecological Economics” 2011, nr 70, s. 873–880.

- Latouche S., *Farewell to Growth*, Polity Press, Cambridge 2009.
- Lessenich S., *Living Well at Other's Expense. The Hidden Costs of Western Prosperity*, przeł. N. Somers, Polity Press, Cambridge – Medford, MA 2019.
- Mazar N., C.B. Zhong, *Do Green Products Make us Better People?*, „Psychological Science” 2010, nr 21, s. 494–498.
- Ngai P., L. Huilin, G. Yuhua i in. (red.), *Niewolnicy Apple'a. Wyzysk i opór w chińskich fabrykach Foxconn*, przeł. M. Walulik, Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trojka”, Poznań 2013.
- Oxfam, *Richer 1 Percent Bagged 82 Percent of Wealth Created Last Year – Poorest Half of the Humanity Got Nothing*, 2018, <https://www.oxfam.org/en/press-releases/richest-1-percent-bagged-82-percent-wealth-created-last-year-poorest-half-humanity> (dostęp: 3.12.2022).
- Oxfam, *Confronting Carbon Inequality*, 2020, <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621052/mb-confronting-carbon-inequality-210920-en.pdf> (dostęp: 3.12.2022).
- Raworth K., *Ekonomia obwarzanka. Siedem sposobów myślenia o ekonomii XXI wieku*, przeł. A. Paszkowska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2021.
- Reichel A., R. Perey, *Moving Beyond Growth in the Anthropocene*, „The Anthropocene Review” 2018, nr 5 (3), s. 242–249.
- Sagan, L., *On the Origins of Mitosing Cells*, „Journal of Theoretical Biology” 1967, nr 14 (3), marzec, s. 225–274.
- Stiglitz J., *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?*, przeł. R. Mitoraj, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.
- Strunz S., H. Schindler, *Identifying Barriers Toward a Post-growth Economy – A Political Economy View*, „Ecological Economics” 2018, nr 153, s. 68–77.
- Stuart D., R. Gunderson, B. Petersen (red.), *The Degrowth Alternative. A Path to Address our Environmental Crisis?* Routledge, London – New York 2021.
- Victor P., *Managing without Growth. Slower by Design, not Disaster*, wyd. drugie popr. i uzup., Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA 2019.
- Ward J.D., P.C. Sutton, A.D. Werner i in., *Is Decoupling GDP Growth from Environmental Impact Possible?*, „PloS One” 2016, 11, e0164733, DOI: 10.1371/journal.pone.0164733.
- Weizsäcker E.U. von, A. Wijkman, *Come On! Capitalism, Short-termism and the Destruction of the Planet*, Springer, New York 2018.
- Werfel S.H., *Household Behaviour Crowds out Support for Climate Change Policy when Sufficient Progress is Perceived*, „Nature Climate Change” 2017, nr 7, s. 512–515.

Van den Bergh J.C., *Environment versus Growth: a Criticism of „Degrowth” and a Plea for „A-growth”*, „Ecological Economics” 2011, nr 70, s. 881–890.

York R., J.A. McGee, *Understanding the Jevons Paradox*, „Environmental Sociology” 2016, nr 2 (1), s. 77–87, DOI: 0.1080/23251042.2015.1106060.

The Utopia of Life after Capitalism: A Departure from Growth As Seen by Tim Jackson

The subject of the text is the vision of a post-capitalist society by British economist and sustainable development researcher Tim Jackson. It is a unique, feasible utopia based on the latest empirical economical findings and reports by natural scientists on the seriousness of contemporary environmental threats. The article systematically reconstructs its fundamental assumptions.

Jackson’s arguments are directed against „growthism”, that is, the unreflective acceptance of the logic of never-ending economic growth at any cost. The utopia built by this economist is based on the pillars of balance, prosperity, psychological flow and work. The article uses ideas from Jackson’s works (*Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet* published in 2009 and *Post Growth. Life after Capitalism* from 2021), as well as selected theses and findings of the ecological economics of degrowth.

Keywords:

ECOLOGICAL ECONOMICS OF DEGROWTH, UTOPIA, ANTHROPOCENE, PROSPERITY, FLOW.